

A Critical Analysis of the Conflict Between Sexual Objectification of Women and Their Role in the Continuation of Life Based on Verse 223 of Surah al-Baqarah and Related Evidence from Hadith

Saeed Davoodi Limooni¹, Leila Ebrahimi², Mahdi Dorosti³

¹ Assistant Professor, Research Institute of Islamic Culture and Thought, Qom, Iran.
saeeddavoodee@gmail.com

² Level Four Researcher, Quranic Sciences and Teachings, Jami'at al-Zahra, Qom, Iran (**Corresponding author**). Ebrahimi.ly1@gmail.com

³ Level Three Student, Safiran-e Hidayat, Qom, Iran. dorosti.mahdi1@gmail.com

Abstract

The status of women is one of the central topics in contemporary discourses, particularly from the perspective of gender equality. Some feminist approaches, citing specific Quranic verses such as verse 223 of Surah al-Baqarah, interpret the text as conflicting with modern principles of gender equality: “Your wives are a tilth for you, so approach your tilth however you wish, and send ahead for yourselves, and fear Allah, and know that you will meet Him, and give good tidings to the believers.” The simile of women to “tilth” (*harth*) in this verse, due to its multiple possible interpretations, has given rise to diverse exegeses. A group of critics, relying on the apparent meaning of the simile and historical readings of it, regard this verse as evidence of the instrumentalization of women and the establishment of an asymmetrical relationship between men and women. In contrast, other approaches interpret the same expression as a symbol of women's existential role in the continuation of life, the formation of the family, and the realization of ethical purposes and human tranquility. Accordingly, the question arises: Does the comparison of women to “tilth” in the aforementioned verse support the subordination and instrumentalization of women, or can it serve as the basis for a dignity-centered, reciprocal, and participatory reading of gender? The present study, in order to resolve this semantic knot, examines two main perspectives: First, the viewpoint that frames the term “tilth” in connection with patriarchal history as an indication of women's passivity, men's sexual ownership, and the priority of male will in marital action. Second, the perspective that, by distancing itself from superficial and reductionist readings, considers “tilth” to be an expression denoting women's intrinsic value, constructive role, and agency in the

---

Cite this article: Davoodi Limooni, S., Ebrahimi, L. & Dorosti, M. (2025). A Critical Analysis of the Conflict Between Sexual Objectification of Women and Their Role in the Continuation of Life Based on Verse 223 of Surah al-Baqarah and Related Evidence from Hadith. *Studies of Qur'anic Sciences*, 7(4), p. 111-132.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2026.72979.1405>

Received: 2025-06-21 ; **Revised:** 2025-09-08 ; **Accepted:** 2025-11-11 ; **Published online:** 2025-12-26

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

biological, emotional, and social development of humanity. Employing a descriptive-analytical approach and explicating the Quranic text and related hadiths, the present study demonstrates that the conceptual purpose of the verse is not the instrumentalization or humiliation of women, but rather the affirmation of their active and central role in realizing a balanced and stable family. Ignoring the metaphorical, contextual, and narrative layers of the verse leads to a semantic impasse in understanding it. Lexical sources show that “*ḥarth*” extends beyond the literal meaning of “cultivation and sowing” to encompass the process of preparation and planting, the cultivated land itself, and the resulting harvest. Thus, the word covers a broad semantic field that depicts the networked relationship between “field,” “seed,” and “yield.” When this semantic range is applied to women in the Quranic text, it does not merely mean “a place of consumption” or “a tool for pleasure,” but rather points to their position as the medium for the realization of life, the continuity of generations, and the nurturing of humanity, emphasizing their structural connection to the perpetuation of human existence. At the exegetical and discursive level, some traditional interpretations, influenced by patriarchal cultural and social structures, have understood the verse “Your wives are a tilth for you, so approach your tilth however you wish” in a way that portrays the man as the owner of the body and the exclusive initiator of sexual action, with the woman depicted in a submissive and passive position. Some contemporary feminist readings, relying on this same exegetical heritage and within the framework of modern gender concepts, have highlighted precisely this part and placed the Quranic text as a whole under accusation—whereas many of these interpretations are shaped by extra-textual presuppositions and modern gender concepts that are incompatible with the conceptual structure of the Quran and hadiths. A deep reading of this expression reveals that the verse emphasizes a wide spectrum of human principles in marital relations, and its aim is not merely procreation; rather, it attends to ethics, tranquility, affection, and mutual responsibility. In such a horizon, woman as “tilth” is not a consumable object but a partner in a responsible process whose outcome is the human being, the family, and a balanced society. The findings of this analysis indicate that the Quranic system of sexual relations is founded on mutual respect, bilateral responsibility, and consideration of the emotional and psychological needs of both genders. Domineering or reductionist interpretations reflect more the social and discursive conditions of specific eras than the text itself. From the Quranic perspective, in creation, a single soul was created—“He who created you from a single soul and created from it its mate” (Quran 4:1)—and no duality is apparent in this regard. Islam views men and women as a unified human entity, each complementing the other. Thus, verse 223 of Surah al-Baqarah, in light of the monotheistic worldview and the broader system of verses concerning affection and mercy—“And of His signs is that He created for you mates from among yourselves, that you may find tranquility in them, and He placed between you affection and mercy” (Quran 30:21)—and the mutual description of spouses as garments for one another—“They are a garment for you and you are a garment for them” (Quran 2:187)—can serve as the foundation for redesigning contemporary Islamic discourse on gender around human dignity, mutual agency, and responsible participation.

Keywords: Tilth (*ḥarth*), male agency, Surah al-Baqarah, sexual objectification of women, gender equality.

تحليل نقدي لتقابل الأداتية الجنسية للمرأة ودورها في استدامة الحياة بالاعتماد على الآية ٢٢٣ من سورة البقرة و الشواهد الروائية

سعيد داودي ليموني^١، ليلا إبراهيمي^٢، مهدي درستي^٣

^١ أستاذ مساعد، معهد الثقافة والفكر الإسلامي، قم، إيران. saeeddavodee@gmail.com

^٢ طالبة مرحلة السطح الرابع، علوم ومعارف القرآن، جامعة الزهراء (س)، قم، إيران (المؤلفة المسؤولة). Ebrahimi.ly1@gmail.com

^٣ طالب مرحلة السطح الثالث، سفيران هدايت، قم، إيران. dorosti.mahdi1@gmail.com

الملخص

يُعدّ موقع المرأة في الرؤية الكونية الإسلامية من القضايا المحورية في الخطابات المعاصرة، ولا سيّما من زاوية المساواة بين الجنسين. وقد ذهب بعض المقاربات النسوية، بالاستناد إلى آياتٍ معيّنة من القرآن الكريم، من بينها الآية (٢٢٣) من سورة البقرة التي شبهت النساء بـ«الحرث»، إلى تفسير هذا النصّ على نحوٍ يتعارض - في نظرها - مع مبادئ المساواة الجندرية الحديثة. ونظراً لقابلية هذا التشبيه لتعدد القراءات، فقد أفضى إلى تفسيراتٍ متباينة، من بينها قراءات تُصوّر المرأة في موقعٍ سلبيّ وخاضع لهيمنة الرجل. تتناول هذه الدراسة منظورين رئيسيين: الأول، منظورٌ نقديّ يرى أنّ توصيف «الحرث» يدلّ على أداتية المرأة وسلبيتها في العلاقة الزوجية؛ والثاني، منظورٌ تأييديّ يعتبر هذا التشبيه رمزاً للقيمة الذاتية والدور المحوريّ الذي تؤدّيه المرأة في التكامل الحيويّ والاجتماعي للإنسان. وتعمد الدراسة المنهج التحليلي - النقدي مع تعميق دلالة النصّ القرآني والروايات المرتبطة به، لتبيّن أنّ الغاية المفهومية للآية ليست تكريس الأداتية أو تحقير المرأة، بل تأكيد دورها الفاعل والمحوريّ في بناء أسرة متوازنة ومستقرة. وتؤكد الآية على منظومة واسعة من المبادئ الإنسانية في العلاقات الزوجية، بحيث لا ينحصر مقصودها في مجرد الإنجاب، بل يمتدّ ليشمل الأبعاد الأخلاقية والعاطفية والمسؤولية المتبادلة. وتُظهر النتائج أنّ نظام العلاقات الجنسية في القرآن الكريم يقوم على الاحترام المتبادل، والمسؤولية الثنائية، ومراعاة الحاجات العاطفية والنفسية لكلا الجنسين، وأنّ القراءات التسايطية أو الاختزالية غالباً ما تعكس ظروفًا اجتماعية وثقافية خاصة، لا جوهر التعاليم القرآنية.

الكلمات المفتاحية: الحرث، الفاعلية الذكورية، الآية ٢٢٣ من سورة البقرة، الأداتية الجنسية للمرأة، المساواة

الجندرية.

استناداً إلى هذه المقالة: داودي ليموني، سعيد؛ إبراهيمي، ليلا؛ درستي، مهدي (١٤٠٤ش). تحليل نقدي لتقابل الأداتية الجنسية للمرأة ودورها في استدامة الحياة بالاعتماد على الآية ٢٢٣ من سورة البقرة و الشواهد الروائية. *دراسات علوم القرآن*، ١٧(٤)، ص ١١١-١٣٢.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2026.72979.1405>

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٥/٠٦/٢١ تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٩/٠٨ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/١٠/١١ تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/١٢/٢٤

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

تحلیل انتقادی تقابل ابزارانگاری جنسی زنان و نقش آفرینی آنان در تداوم حیات با تکیه بر آیه ۲۲۳ سوره بقره و شواهد روایی

سعید داودی لیمونی^۱، لیلا ابراهیمی^۲، مهدی درستی^۳

^۱ استادیار، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، قم، ایران. saeeddavodee@gmail.com
^۲ طلبه سطح چهار، علوم و معارف قرآن، جامعه الزهرا(س)، قم، ایران (نویسنده مسئول). Ebrahimi.ly1@gmail.com
^۳ طلبه سطح ۳، سفیران هدایت، قم، ایران. dorosti.mahdi1@gmail.com

چکیده

جایگاه زنان در جهان‌بینی اسلامی یکی از موضوعات محوری در گفت‌وگوهای معاصر است که به‌ویژه از منظر برابری جنسیتی مورد توجه قرار گرفته است. برخی رویکردهای فمینیستی با استناد به آیاتی خاص از قرآن، مانند آیه ۲۲۳ سوره بقره که زنان را به «حرث» تشبیه کرده، این متن را در تعارض با اصول مدرن برابری جنسیتی تفسیر می‌کنند. این تشبیه، به دلیل قابلیت برداشت‌های چندگانه، زمینه‌ساز تفاسیر متفاوتی شده است؛ از جمله دیدگاه‌هایی که زنان را در موقعیتی منفعل و تحت سلطه مردان بازنمایی می‌کنند. این پژوهش دو چشم‌انداز اصلی را مورد بررسی قرار می‌دهد: نخست، دیدگاهی انتقادی که تعبیر «حرث» را دلالتی بر ابزارسازی شدن و انفعال زن در روابط زناشویی معرفی می‌کند؛ دوم، دیدگاهی تأییدی که این تشبیه را نمادی از ارزش ذاتی و نقش بی‌بدیل زنان در تکامل زیستی و اجتماعی انسان می‌داند. مطالعه حاضر با بهره‌گیری از رویکرد تحلیلی-انتقادی و تبیین عمیق متن قرآنی و روایات مرتبط بیان می‌کند که غایت مفهومی آیه، نه ابزارانگاری یا تحقیر زنان، بلکه اثبات نقش فعال و محوری آنان در تحقق خانواده متعادل و پایدار است. آیه بر طیف گسترده‌ای از اصول انسانی در روابط زناشویی تأکید می‌کند و هدف آن صرفاً تولید نسل نیست؛ بلکه به اخلاق، عاطفه و مسئولیت متقابل نیز توجه دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد نظام روابط جنسی در قرآن مبتنی بر احترام متقابل، مسئولیت‌دو سویه و لحاظ نیازهای عاطفی-روانی هر دو جنس است؛ و برداشت‌های سلطه‌جویانه یا تقلیل‌گرایانه، اغلب محصول شرایط اجتماعی و فرهنگی زمانه است و نه ذات تعالیم قرآنی.

کلیدواژه‌ها: حرث، عاملیت مردانه، سوره بقره، ابزارانگاری جنسی زنان، برابری جنسیتی.

استناد به این مقاله: داودی لیمونی، سعید؛ ابراهیمی، لیلا؛ درستی، مهدی (۱۴۰۴). تحلیل انتقادی تقابل ابزارانگاری جنسی زنان و نقش آفرینی آنان در تداوم حیات با تکیه بر آیه ۲۲۳ سوره بقره و شواهد روایی. *مطالعات علوم قرآن*، ۷(۴)، ص ۱۱۱-۱۳۲. <https://doi.org/10.22081/jqss.2026.72979.1405>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۳۱؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۹؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۱۰/۰۵

نوع مقاله: پژوهشی

نشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

©۱۴۰۴ نویسنندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

قرآن، نخستین و مهم‌ترین متن اسلامی، نظام جامعی از ارزش‌ها و هنجارها را ارائه می‌دهد که ابعاد گوناگون حیات بشری را دربرمی‌گیرد. در این میان، جایگاه و نقش زنان، از موضوعاتی است که آیات متعددی بدان پرداخته و می‌توان گفت که جهان‌بینی اسلامی، نقش تعیین‌کننده‌ای در تعریف موقعیت اجتماعی، فرهنگی و خانوادگی زنان ایفا کرده است. با این حال، برخی آیات، از جمله آیه ۲۲۳ سوره بقره، به دلیل تعبیر خاص و چندلایه‌ای که به کار برده‌اند، زمینه‌ساز تفسیرها و برداشت‌های متفاوتی شده‌اند که گاه با یکدیگر در تعارض اند. این آیه چنین بیان می‌دارد: «نَسَاؤُكُمْ حَرِّ لَكُمْ فَاتَّوَّأ حَرِّكُمْ أَنْتِي سِتْنُمْ وَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلْقَوَةٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ». در این آیه، زنان به «حرث» (کشتزار) تشبیه شده‌اند، که این تعبیر، از سوی مفسران و منتقدان، به گونه‌های متفاوتی تفسیر شده است. برخی این اصطلاح را به مفاهیمی چون سلطه مردانه، انفعال زنان، اولویت تصمیم‌گیری مردان در روابط جنسی، کاهش منزلت زنان و حتی ابزارانگاری جنسی آنان نسبت داده‌اند؛ درحالی که گروهی دیگر آن را نشانه‌ای از نقش حیاتی زنان در تداوم نسل بشر و چرخه حیات تفسیر کرده‌اند. با توجه به تحولات گسترده در حوزه حقوق بشر، این پرسش‌های اساسی مطرح می‌شود که آیا تشبیه زنان به «حرث» در آیه مزبور، به معنای تقلیل ارزش انسانی آنان است، یا آنکه این استعاره، بر جایگاه ویژه و غیرقابل‌انکار زنان در نظام آفرینش و بقای حیات تأکید دارد؟ آیا جهان‌بینی قرآنی، زنان را در مرتبه‌ای فروتر از مردان قرار می‌دهد، یا این برداشت‌ها، صرفاً محصول تفسیرهای خاص است؟ پاسخ به این پرسش‌ها نیازمند بررسی عمیق و روش‌مند متون اسلامی، به‌ویژه قرآن، تحلیل انتقادی تفاسیر سنتی و معاصر و نیز شبهات و برداشت‌های مختلف از این متون است. این پژوهش با تمرکز بر آیه ۲۲۳ سوره بقره، به تحلیل تفسیرهای گوناگون از تشبیه زنان به «حرث» می‌پردازد و تأثیر این تعبیر بر درک جایگاه زنان در جامعه اسلامی و نیز در گفتمان‌های فمینیستی و سنتی را مورد بررسی قرار می‌دهد. هدف اصلی این مطالعه، ارائه تحلیلی دقیق، چندوجهی و انتقادی از برداشت‌های موجود است که هم جنبه‌های چالش‌برانگیز این تشبیه (مانند اتهام ابزارانگاری جنسی یا فرودستی زنان) را بازتاب دهد و هم امکان تفسیرهای سازنده (مانند تأکید بر نقش محوری زنان در حیات بشری) را کاوش کند. ضرورت این پژوهش از آن‌روست که فهم دقیق‌تر این آیه و پیامدهای تفسیری آن می‌تواند به روشن‌سازی دیدگاه اسلام درباره زنان کمک کند. یافته‌های این پژوهش می‌تواند نشان‌دهنده آن باشد که تعبیر «حرث» در آیه ۲۲۳ سوره بقره، فراتر از برداشت‌های سطحی، دارای لایه‌های معنایی عمیقی است و بسیاری از تفسیرهای انتقادی معاصر، به‌ویژه در گفتمان فمینیستی، تحت تأثیر پیش‌فرض‌های مدرن و خارج از چارچوب معرفتی قرآن شکل گرفته‌اند؛ درحالی که تفسیرهای سنتی‌تر گاه به جنبه‌های تمثیلی و کارکردی این استعاره توجه بیشتری نشان داده‌اند. این مطالعه، به پرسش محوری «آیا تشبیه زنان به حرث به معنای کاهش جایگاه آنان و تبدیلشان به ابزاری جنسی است؟» از سه

جهت زبان‌شناختی، روایی و سیاقی، به‌صورت روش‌مند پاسخ می‌دهد. در سال‌های اخیر، فمینیست‌ها در چارچوب تحولات گفتمان‌های جهانی، انتقادات گسترده‌ای را متوجه متون دینی، به‌ویژه قرآن، کرده‌اند. آیه ۲۲۳ سوره بقره به دلیل واژه «حرث»، از سوی برخی منتقدان، به‌عنوان شاهدی بر نابرابری جنسیتی و نقض کرامت زنان تفسیر شده است. این گروه، با محدود کردن دلالت آیه به جنبه‌های جنسی و تولیدمثلی، استدلال می‌کنند که چنین تشبیهی به بازنمایی زنان به‌مثابه اشیایی منفعل و فاقد عاملیت منجر می‌شود که با اصول مدرن برابری جنسیتی در تعارض است. این برداشت‌ها گاه به سوءفهم‌هایی از تعالیم قرآنی دامن زده و تصویری تحریف‌شده از جایگاه زنان در اسلام ارائه داده‌اند. نیاز به این پژوهش از آن‌روست که فهم دقیق‌تر استعاره «حرث»، مستلزم فاصله‌گیری از تفاسیر جنسیت‌زده و توجه به لایه‌های عمیق‌تر معنایی و کنایی متن قرآنی است. بررسی جامع این آیه در کنار روایات مرتبط و سیاق نزول آن، می‌تواند روشن سازد که آیا این تشبیه، در پی تحقیر زنان است یا برعکس، آنان را عاملان محوری در فرایند خلق و استمرار حیات می‌داند.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات پیشین درباره آیه ۲۲۳ سوره بقره، عمدتاً بر تحلیل جنبه‌های زبانی، ادبی و معناشناختی این آیه متمرکز بوده و کمتر به بررسی شبهات جنسیتی مرتبط با استعاره «حرث» پرداخته‌اند. مقاله «تحلیل کاربرد ادبی و معناشناسی شناختی واژه «حرث» در آیه «نسانکم حرث لکم...» در مواجهه با شبهه شیء‌انگاری زنان»، هاشم‌نیا و همکاران (۱۴۰۲)، که در نشریه علوم قرآن و حدیث (دوره ۷، شماره ۳، صص ۱۴۱-۱۶۵) منتشر شده، با بهره‌گیری از رویکرد معناشناسی شناختی و تحلیل ادبی، بر ساختار زبانی و دلالت‌های واژه «حرث» در آیه ۲۲۳ سوره بقره تمرکز دارد. این پژوهش، شبهه ابزارانگاری زنان را به‌صورت حاشیه‌ای مطرح کرده و با تکیه بر ابزارهای زبان‌شناختی، آن را رد می‌کند. مقاله «دلالت‌های تشبیه زنان به حرث در آیه ۲۲۳ سوره بقره با رویکرد تحلیلی-انتقادی آرای نواندیشان معاصر»، ابراهیمی و همکاران (۱۴۰۱)، منتشرشده در مجله مطالعات علوم قرآن (دوره ۴، شماره ۲، صص ۱۰۱-۱۳۳)، درباره دلالت‌های این تشبیه بحث کرده و عمدتاً در سطح حاشیه‌ای بازتاب دیدگاه‌های نواندیشان باقی مانده و کمتر به شبهات جنسیتی در سطح گفتمان‌های جهانی توجه نشان داده است. پژوهش‌های موجود عمدتاً به دو دسته محدود شده‌اند: ۱. مطالعات زبان‌شناختی که به تحلیل واژگانی «حرث» و ریشه‌های لغوی آن و مقایسه دیدگاه‌های مفسران مختلف می‌پردازند؛ ۲. تفاسیر فقهی که بیشتر بر احکام مستنبط از آیه متمرکزند؛ این مطالعات، ارزش‌مند بوده، اما به‌طور مستقیم با چالش‌های فمینیستی معاصر درگیر نشده‌اند. برخلاف پژوهش‌های فوق که عمدتاً بر جنبه‌های زبانی، معناشناختی و دلالت‌های لفظی و فقهی آیه متمرکز بوده‌اند، پژوهش حاضر به‌طور خاص بر تبیین تفصیلی رویکردها و شبهات مطرح‌شده از

سوی فمینیست‌ها و نواندیشان معاصر تمرکز دارد، که تعبیر «حرث» را به‌عنوان دلیلی بر نگاه ابزاراری قرآن به زنان و تقلیل نقش آنان به کارکردهای جنسی و تولید مثلی تفسیر کرده‌اند.

۳. مفهوم واژه حرث

برخی لغویان، واژه «حرث» را مترادف با «زرع» و به معنای کشت‌وکار در زمین کشاورزی می‌دانند (ابن‌درید، ۱۹۸۷م، ج ۱، ص ۴۱۶؛ جوهری، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۷۹؛ ابن‌فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۴۹). این برداشت، «حرث» را عملی هدف‌مند و نظام‌مند در حوزه کشاورزی معرفی می‌کند که مستلزم تلاش و برنامه‌ریزی است. در مقابل، راغب اصفهانی با تأکید بر مرحله مقدماتی زراعت، «حرث» را به «پاشیدن بذر» و آماده‌سازی زمین محدود می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۲۶). در این تعریف، تمرکز، بیشتر بر فرآیند اولیه کاشت بذر و آماده‌سازی زمین است. این دیدگاه، نشان‌دهنده توجه به جزئیات کار زراعی و تدابیر و ملاحظات است که باید توسط کشاورز در نظر گرفته شود. ابن‌منظور دیدگاهی جامع‌تر ارائه می‌دهد و «حرث» را شامل تمامی فعالیت‌های مرتبط با زراعت، از آماده‌سازی زمین تا برداشت محصول، می‌داند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۳۴). این گستردگی معنایی، نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری واژه در پوشش مراحل مختلف کشت است. برخی منابع به تعبیر «حرث الرجل» در رابطه با زنان اشاره کرده‌اند (صاحب‌بن‌عباد، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۷۳) که لایه‌ای استعاری به مفهوم «حرث» می‌افزاید. این کاربرد، پیوندی میان زراعت و باروری انسانی برقرار می‌کند و زمین کشاورزی را به‌عنوان بستری برای کاشت بذر با نقش زن در تداوم نسل، هم‌ارز می‌سازد. از این منظر، «حرث» صرفاً به معنای زراعت فیزیکی نیست، بلکه به فرآیند باروری و تولیدمثل در مقیاس انسانی نیز دلالت دارد. این استعاره، فعالیت کشاورز در بارورسازی زمین را با نقش مرد در استمرار نسل از طریق همسرش، مشابه می‌سازد. چنین برداشتی، «حرث» را از یک مفهوم مادی، به یک ساختار وجودی ارتقا می‌دهد که در آن زنان، نه صرفاً ابزار منفعل، بلکه شریکی بنیادین در چرخه حیات تلقی می‌شوند. مفهوم‌شناسی «حرث» نشان می‌دهد که این واژه در زبان عربی، فراتر از معنای تحت‌اللفظی زراعت، دارای دلالت‌های عمیق است که در سیاق قرآنی، بر نقش فعال و حیاتی زنان در تداوم حیات تأکید دارد. تفاوت‌های ظریف در تعاریف لغویان، از تمرکز بر آماده‌سازی زمین تا شمول کل فرآیند زراعی، انعطاف‌پذیری معنایی «حرث» را نمایان می‌سازد. بدین ترتیب، «حرث» نه تنها به‌عنوان یک اصطلاح کشاورزی، بلکه به‌مثابه یک استعاره غنی از معنا، رابطه‌ای هم‌افزا میان طبیعت و انسان را بازتاب می‌دهد.

۴. تحلیل استعاره «حرث» از منظر فمینیستی

تشبیه زنان به «حرث» (کشتزار) در آیه ۲۲۳ سوره بقره، که در سیاق روابط زناشویی نازل شده، به دلیل کاربرد استعاره‌ای خاص و دلالت چندلایه‌ای، پرسش‌هایی درباره جایگاه زنان در جهان‌بینی قرآنی

برانگیخته است. پژوهش حاضر، شبهات مرتبط با این آیه را از سه منظر اصلی بررسی می‌کند: تفسیر قرآن از منظر فمینیستی، جهت‌گیری‌های مردم‌محورانه در بعضی تفاسیر کلاسیک، و بازخوانی فمینیستی از استعاره «حرث». هدف این تحلیل، روشن‌سازی ابعاد این شبهات و ارزیابی انطباق آن‌ها با متن و سیاق قرآنی است.

۴-۱. تفسیر قرآن از منظر فمینیستی

در دهه‌های اخیر، رویکردهای فمینیستی به‌عنوان جریانی نوظهور در مطالعات اسلامی، بازخوانی آیات قرآن را با هدف رفع نابرابری‌های جنسیتی دنبال کرده‌اند. این جریان، تفاسیر سنتی را به چالش کشیده و آن‌ها را متهم به بازتولید ساختارهای پدرسالارانه می‌کند. دینا العمری استدلال می‌کند زبان و دیدگاهی که در فقه اسلامی و عمل دینی مسلمانان استفاده می‌شود، به‌وضوح مردم‌محور است و حوزه‌های مختلف قانون اسلامی و به تبع آن عمل دینی، غالباً درباره زنان به عنوان اشیاء صحبت می‌کنند (El Omari Dina, 2022, pp. 224-246). به همین ترتیب، سکدیه معتقد است که متن قرآن، اغلب ابزاری برای مشروعیت‌بخشی و توجیه اندیشه‌های پدرسالارانه‌ای که دارای تعصب جنسیتی و زن‌ستیزی هستند، مورد استفاده قرار می‌گیرد. این اندیشه‌ها، زنان را در زمینه‌های مذهبی و اجتماعی در مقام دوم قرار می‌دهند (Sakdiah, 2022, p. 1). اسما بارلاس نیز با تأکید بر سلطه‌گری تفاسیر پدرسالارانه، بر ضرورت تفسیر مجدد قرآن از منظر عدالت جنسیتی اصرار می‌ورزد (Barlas, Asma, 2002, p. xii).

نواندیشانی چون نصر حامد ابوزید و محمد شحرور^۱ بر لزوم فهم آیات در سیاق تاریخی و فرهنگی زمان نزول، تأکید دارند. ابوزید، متون دینی را به‌عنوان محصولاتی زبانی و تاریخی می‌بیند که دلالت‌های آن‌ها از نظام فرهنگی زمان خود، جدا نیست (ابوزید، ۱۹۹۲م، ص ۲۰۶). این دیدگاه، امکان تفسیرهای برابرگرایانه را مطرح می‌کند که با بازخوانی آیه ۲۲۳، زنان را از جایگاه منفعل، به شریکی فعال در روابط انسانی ارتقا می‌دهد.

خوریه در مقاله‌ای با عنوان «ایجاد برابری در روابط جنسی در آیه ۲۲۳ سوره بقره (تحلیل قرائت مبادله‌ای فقیه‌الدین عبد‌الکدیر)»^۲ که ابتدا رویکردهای فمینیستی را بیان و در نهایت آن‌ها را نقد و ارزیابی کرده، ذکر کرده که در برخی آیات، عباراتی با شکل «مذکر» یافت می‌شود که منجر به تفسیرهای زیادی در جامعه می‌شود، به‌گونه‌ای که گویی قرآن، تنها درباره مردان صحبت می‌کند؛ از این‌رو در جامعه، نگرش

۱. محمد شحرور، با اعلام تاریخی بودن بخشی از آیات، معتقد است که پوشش بیان شده در قرآن مرحله‌ای است که در گذشته رواج داشته است و در این زمان برای ما معنایی ندارد (شحرور، ۲۰۰۰م، ص ۳۴۷)

2. inisiasi kesetaraan hubungan seksual dalam qs. al-baqarah: 223 (analisis qira'ah mubadalah faqhuddin abdul kodir)

دوتایی شکل می‌گیرد که در آن مردان و زنان، متفاوت هستند و به همین دلیل هر یک به‌عنوان مخالف دیگری ارزیابی می‌شوند. یک طرف به‌عنوان برتر و طرف دیگر به‌عنوان فرودست شناخته می‌شود. طرف برتر باید طرف دیگر را تسخیر کند و در این مورد، قدرت در دستان مردان است؛ درحالی‌که زنان به‌عنوان فرودست مطرح شده و با خدمت به برترها شناخته می‌شوند. وجود چنین انگاره‌ای منجر به نابرابری می‌شود و به نظر می‌رسد زنان هیچ عزت نفسی ندارند؛ زیرا تنها براساس میزان سودمندی‌شان برای مردان ارزیابی می‌شوند (Khoeriyah, Ma'unatul, 2020, p. 5). جنان ایزدی معتقد است چنین تصویری باعث می‌شود جامعه، توانایی زنان را برای رشد عقلانی محدود کند. این نگرش به نظریه‌ای دیگر منجر می‌شود؛ برای مثال، این باور که زنان اساساً نمی‌توانند به کمال انسانی دست یابند و به دنبال آن، نظریه‌های دیگری شکل می‌گیرد (Izadi, Janan, 2020, p. 356). با این حال، عایشه هدایت‌الله با بدبینی بیشتری، متن قرآن را ذاتاً متمایل به مردسالاری می‌داند و معتقد است که تفسیرهای فمینیستی نمی‌توانند به‌طور کامل آن را از اتهام زن‌ستیزی مبرا کنند (Hidayatullah, Aysha A, 2014, p. Viii).

۴-۲. جهت‌گیری‌های مردم‌محورانه بعضی تفاسیر قبل از قرن بیستم

در طول تاریخ، مفسران متعددی با رویکردهای گوناگون به تفسیر آیات الهی پرداخته‌اند. با این حال، بررسی بعضی تفاسیر سنتی نشان می‌دهد که این تفاسیر، تحت تأثیر باورهای فرهنگی و اجتماعی زمان خود، رویکردی متفاوت را در پیش گرفته و زنان را در موقعیتی منفعل و فاقد عاملیت ترسیم کرده‌اند. منظور از تفاسیر سنتی، تفاسیر قبل از قرن بیستم میلادی است. جنان ایزدی در مقاله‌ای با عنوان «ماهیت زن در قرآن»، با بررسی تفاسیر کلاسیک آیه ۲۲۳ سوره بقره، نشان می‌دهد که این تفاسیر، بر نقش مردان در روابط جنسی تأکید کرده و زنان را در موقعیت منفعل قرار داده‌اند. در تفسیرهای سیزده قرن گذشته، زن به‌عنوان کسی توصیف شده است که وظایف و حقوق کمی دارد؛ درحالی‌که تلاش‌های او در خانه‌داری، زایمان و تربیت فرزندان را نادیده گرفته‌اند. به‌دلیل حقوق محدود و آزادی بسیار کم او، مرد، مالک و حاکم مطلق بر او شناخته می‌شد. در نوشته‌های آن‌ها، زن در عقل و درجه انسانی خود، دچار نقص است. او از دنده چپ مرد خلق شده، مرد، اصلی و عمده و زن، فرعی و جنس دوم به‌شمار می‌رفت (Izadi, Janan, 2020, p. 354). برای نمونه، مفسرانی مانند حقی برسوی در تفسیر «روح البیان» و آلوسی در «روح المعانی»، تعبیر «حرث» را به‌معنای مالکیت مرد بر بدن زن تفسیر کرده‌اند. بر این اساس، مردان حق دارند هر زمان که بخواهند با همسران خود رابطه جنسی برقرار کنند؛ درحالی‌که زنان، هیچ اختیاری در این زمینه ندارند. در این رویکرد، زنان به‌عنوان موجوداتی تعریف می‌شوند که وظیفه اصلی آن‌ها تأمین خواسته‌ها و نیازهای جنسی مردان است. حقی برسوی بیان می‌کند که شوهر، مالک همسرش است؛ زیرا زن مجاز نیست بدون اجازه شوهرش روزه مستحب بگیرد یا بدون اجازه شوهرش از خانه

خارج شود. شوهر قادر به طلاق است و اگر زن را طلاق دهد، قادر به رجوع به اوست، خواه زن بخواهد یا نخواهد. اما زن هیچ‌یک از این امور را در اختیار ندارد (حقی برسوی، بی تا، ج ۱، ص ۳۵۵). آکوسی ازدواج را به بردگی تشبیه کرده است (آکوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۵۳۰). بانو امین، برتری حق مرد برای ارضای جنسی را به عنوان حقی انحصاری برای مردان توصیف کرده است. به این معنا که شوهر، مالک هرگونه استمتاع و حظی است که از زن می‌برد (امین، بی تا، ج ۲، ص ۳۲۲). برخی فقها نقل می‌کنند که حق زن در لذت جویی با حق مرد برابر نیست؛ زیرا حق مرد در این مورد، مطلق است، اما حق زن در آن، محدود است؛ به حدی که گاهی نزدیک به هیچ می‌شود (فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج ۴، ص ۲۸۳). در این تفاسیر، تعبیری در تفسیر و شرح آیه مورد بحث، ذکر شده که مردان را در موقعیت مسلط و زنان را در موقعیت منفعل قرار داده و نقش آن‌ها را در روابط زناشویی به تابعی از خواست مردان محدود می‌سازد.

۳-۴. جنسیت، قدرت و عاملیت در آیه ۲۲۳ سوره بقره؛ بازخوانی فمینیستی از تعبیر «حرث»

براساس تفسیر برخی نواندیشان، تشبیه زنان به «حرث»، زمینه‌ای برای تقلیل جایگاه زن به یک «شیء جنسی» دانسته شده است که به سلطه و مالکیت مرد بر زن مشروعیت می‌بخشد (Milani & Farzaneh, 1992, p. 142). این برداشت، زن را صرفاً محل کاشت و برداشت نطفه می‌بیند و مرد را اختیاردهنده اصلی در امر جنسی قلمداد می‌کند. براساس دیدگاه فمینیستی دیگر، باتوجه به آیه مورد بحث به نظر می‌رسد که زنان، به عنوان مزرعه‌ای دیده می‌شوند که مردان (شوهران) به دلخواه خود به آن مراجعه می‌کنند. در این آیه همچنین ذکر شده است که مردان، آزادند زمان و مکان مراجعه به این مزرعه را انتخاب کنند. این آیه نشان می‌دهد از نظر قرآن، زنان وسیله‌ای برای استفاده مردان هستند. افزون بر این، زنان همچنین طرفی در نظر گرفته می‌شوند که همیشه به مردان (شوهران) وابسته‌اند و فاقد عزت نفس و موقعیت محترم هستند (Khoeriyah & Ma'unatul, 2020, p. 5).

دغدغه پژوهشگران معاصر مانند کیشا علی این است که این آیه، قدرت اختیار را عمدتاً به مردان می‌بخشد و نقش زن را محدود می‌سازد. کیشا علی در کتاب «اخلاق جنسی و اسلام» با بررسی آیات مرتبط مانند آیه ۱۸۷ سوره بقره، به این نکته اشاره می‌کند که اگرچه بسیاری از دستورات این آیه (مانند مقررات مربوط به روزه و توصیف زوجین به عنوان لباس برای یکدیگر) به صورت غیرجنسیتی قابل تفسیر هستند و به طور مساوی بر هر دو جنس اعمال می‌شوند، اما این آیه، آغازگر فعالیت جنسی را مرد می‌داند و خودداری از آن را نیز برعهده مرد می‌گذارد: «أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَّامِ الرَّفْثِ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ...» (بقره، ۱۸۷). این مسئله، از دیدگاه کیشا علی، نشانه‌ای از سلطه مرد بر زن در روابط جنسی است. به عبارت دیگر، حتی در یک متن دینی که ظاهراً به تساوی جنسیتی توجه دارد، می‌توان نشانه‌هایی از مردسالاری را یافت که ناظر بر نقش فعال و تعیین‌کننده مرد در روابط جنسی و نقش منفعل زن در این روابط است. اولویت‌دادن

قرآن به عاملیت جنسی مردانه نشان می‌دهد که در برخی جنبه‌های حیاتی مانند روابط جنسی، قرآن، متنی کاملاً مردسالارانه - اگرچه به نظر زن‌ستیزانه نیست - است (Kecia Ali, 2006, pp. 128-129). از دیدگاه کیشا علی، تعبیر «حرث» برای زنان به معنای مقایسه آنان با کشتزار است. این استعاره، حاکی از انتخاب یک تصویر منفعل از زنان است؛ به طوری که آنان به عنوان اشیاء قابل بهره‌برداری شناخته می‌شوند و نه به عنوان موجودات مستقل با اراده و انتخاب. زنان در این مفهوم، به عنوان موجوداتی معرفی می‌شوند که فقط به نیازهای مردان پاسخ می‌دهند و هیچ کنشی در تصمیم‌گیری برای روابط جنسی ندارند (Kecia Ali, 2006, pp. 129-131). اسما بارلاس با صراحت بیان می‌کند که درک سنتی پدرسالارانه از «حرث» به عنوان «کشت»، ایده‌ای را حمایت می‌کند که همسران، نوعی دارایی بی‌جان هستند که بدون اختیار، به صورت مطلق تحت خواسته‌های جنسی مردان قرار دارند (Barlas & Asma, 2002, pp. 47-48). از منظر فمینیستی، بارلاس، تعبیر زنان به حرث، به عنوان دارایی بی‌جان و فاقد اختیار تحلیل شده است که تبعاً موجب تقویت برداشت مردسالارانه از مالکیت جنسی مرد بر بدن زن می‌شود. عبارت «فَاتُوا حَرَثَكُمْ أَنْتِي سِثْمًا» از دیدگاه اسما بارلاس، نه تنها آغاز رابطه جنسی را در اختیار مرد قرار می‌دهد، بلکه نوع آن را نیز به انتخاب او واگذار می‌کند؛ بدون اینکه الزامی به رضایت همسر وجود داشته باشد (Barlas & Asma, 2002, pp. 47-50). براساس این نوع تفسیر، کنش مردانه در آغازگری رابطه جنسی، عمده‌تر شده و حق انتخاب زن، به حاشیه رانده شده است.

همچنین کیشا علی به روایت رایج از نزول آیه ۲۲۳ سوره بقره^۱ اشاره می‌کند که به اختلاف بین شوهر و زن درباره قابل قبول بودن یک موقعیت خاص برای رابطه جنسی مربوط می‌شود. بر اساس این روایت، زن به خواست شوهر برای ارتباط از پشت، اعتراض می‌کند و آیه به مرد اجازه می‌دهد که با زن در موقعیت انتخابی خودش (مرد) رابطه جنسی داشته باشد. کیشا علی استدلال می‌کند که اگر چنین شرایطی برای نزول این آیه باشد، این آیه هرگونه حق زن را برای رد دسترسی جنسی شوهرش (به جز در دوران قاعدگی) به روش انتخابی او منتفی می‌کند. این فهم و تفسیر، حق انتخاب و عاملیت جنسی زنان را نادیده گرفته و سلطه مرد بر بدن زنان را تقویت می‌کند. اگرچه کیشا علی این احتمال را مطرح می‌کند که ممکن

۱. مجاهد از ابن عباس روایت کرده است که روش اهل کتاب چنین بود که با زنانشان تنها از یک سمت نزدیکی می‌کردند، و این پوشیده‌ترین حالتی بود که زن در آن قرار می‌گرفت. گروهی از انصار نیز این شیوه را از آنان فراگرفته بودند، اما قریشیان در آمیزش با زنان خود، از جهات مختلف، لذت می‌بردند. هنگامی که مهاجران به مدینه آمدند، یکی از آنان با زنی از انصار ازدواج کرد. وقتی خواست با او همانند روش قریشیان رابطه داشته باشد، زن امتناع ورزید و گفت: «ما همیشه فقط از یک جهت رابطه داریم. اگر می‌خواهی، همان‌گونه رفتار کن، وگرنه از من دوری کن». این اختلاف میان آن دو ادامه یافت تا اینکه موضوع به رسول خدا (ص) رسید. پس، خداوند این آیه را نازل فرمود (بغوی، ۱۴۲۰ق، ج ۱، ص ۲۹۰-۲۹۱).

است که متن قرآن، صرفاً آزادی را به زوج‌های متأهل بدهد تا موقعیت‌های جنسی خود را تعیین کنند؛ اما این فرض را دست‌نخورده باقی می‌گذارد که شوهران، آغازگر و کنترل‌کننده فعالیت جنسی هستند (Kecia Ali, 2006, pp. 129-131). در چارچوب نقدهای هرمنوتیکی-فمینیستی بر فقه اسلامی، روابط جنسی زناشویی، اغلب به عنوان پدیده‌ای مردم‌محور بازنمایی می‌شود که کارکرد و لذت آن عمدتاً به مردان منتسب است. از نگاه یک فمینیسم، رابطه جنسی برای مردان است؛ علما و فقهای اسلامی بر ضرورت برآورده کردن نیازهای جنسی شوهر توسط زن تأکید می‌کنند که به این معناست که زن در این زمینه، به عنوان فردی منفعل به تصویر کشیده می‌شود (El Omari Dina, 2022, p. 225). این نوع برداشت از آیه، با این حدیث تقویت و تشدید می‌شود: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَا تُؤَدِّي الْمَرْأَةُ حَقَّ رَبِّهَا حَتَّى تُؤَدِّيَ حَقَّ زَوْجِهَا، وَلَوْ سَأَلَهَا نَفْسَهَا وَهِيَ عَلَى قَتَبٍ، لَمْ تَمْنَعَهُ؛ به خداوندی که جان محمد در دست اوست، زن حق خداوندش را ادا نمی‌کند تا زمانی که حق شوهرش را ادا کند، حتی اگر او از او بخواهد که در سفر به او خدمت کند، نباید او را رد کند» (ابن ماجه، بی تا، ج ۱، ص ۵۹۵). بنابر این حدیث، زنان موظف به خدمت به شوهرانشان هستند، حتی اگر در شرایط بسیار دشواری قرار داشته باشند. به طور غیرمستقیم، این حدیث توضیح می‌دهد که همسر به عنوان ارضاکنده نیازهای جنسی مرد، باید تمام خواسته‌ها و خیال‌پردازی‌های جنسی شوهر را برآورده کند (Izadi & Janan, 2020, p. 356). از منظر فمینیستی، بیان زن به عنوان حرث در این آیه و تأکید بر نقش فعال مرد در آغازگری و تصمیم‌گیری نسبت به رابطه جنسی، بازتاب ساختارهای مردسالار است که بر موقعیت منفعل زن صحنه می‌گذارد.

۵. بررسی انتقادی دیدگاه‌های سنتی و معاصر و تحلیل چندبعدی آیه

آیه ۲۲۳ سوره بقره، با تشبیه زنان به «حرث»، بستری برای تفسیرهای گوناگون و گاه متضاد فراهم کرده و همین موضوع، سبب شکل‌گیری دوگانگی و چالش میان تفاسیر سنتی و معاصر شده است. بسیاری از دیدگاه‌های غربی نسبت به موضع قرآن، غالباً از خوانش سطحی و در مقایسه با نظام‌های جنسیتی مدرن شکل می‌گیرند و به اتهام نقض حقوق زنان منجر می‌شوند. این پژوهش استدلال می‌کند که آموزه‌های قرآن در حوزه روابط جنسی، نظامی متعادل و اخلاق‌مدار ارائه می‌دهد که بر احترام متقابل و مسئولیت‌پذیری استوار است. قرآن، تفاوت بین مردان و زنان را به رسمیت می‌شناسد، اما این تفاوت، به نفع یک طرف و به ضرر طرف دیگر نیست. این تفاوت، دقیقاً برای حمایت از زندگی هماهنگ و متعادل، ایمن و صلح‌آمیز و پر از فضیلت، ضروری است (Nasitotul Janah, 2017, p. 167). برداشت سلطه‌جویانه از آیه «بِنِسَاؤِكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ» (بقره، ۲۲۳)، زنان را صرفاً ابزاری برای بهره‌مندی مردان تلقی می‌کند و تشبیه «حرث» را به معنای کشتزاری می‌داند که تحت سلطه و اختیار کامل کشاورز (مرد) قرار دارد. با این حال، بررسی دقیق تفاسیر علمای برجسته و دیدگاه‌های معاصر

نشان می‌دهد که چنین برداشتی نه تنها با عمق معنایی آیه سازگار نیست، بلکه از منظر روایی نیز قابل نقد است.

۵-۱. نقد ادعای سلطه مردانه در روابط جنسی بر اساس تفسیر آیه «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ»

آیه ۲۲۳ سوره بقره، با ضمیر «لَّكُمْ» و فعل امر «فَاتُوا» مستقیماً مردان را مخاطب قرار داده است. این ساختار دستوری، نشان می‌دهد که ابتکار عمل و مسئولیت در این رابطه، بیشتر برعهده مردان است، که با شدت و فوریت گزینه جنسی آنان سازگار است. سیاق آیه که خطاب به مردان است (لَّكُمْ)، نشان‌دهنده تمرکز بر نیاز و کنش مردان در این رابطه است. تشبیه زنان به «حَرْث» و تأکید بر ورود مردان به آن، به نقش مرد به عنوان کشت‌کننده (فاعل) و زن به عنوان پذیرنده (مفعول) اشاره دارد. این نقش‌بندی، با تفاوت طبیعی در گزینه جنسی هم‌راستا است؛ مردان به طور غریزی تمایل بیشتری به شروع و پیگیری این رابطه دارند؛ درحالی‌که زنان اغلب در جایگاه پاسخ‌دهنده قرار می‌گیرند. استعاره «حَرْث» در آیه ۲۲۳، به گفته ابوحیان، نمونه‌ای هنرمندانه است که رابطه جنسی را به فرآیند زراعت تشبیه می‌کند: «زن به مثابه زمین، نطفه به مثابه بذر، و فرزند به مثابه محصول. این تشبیه، نه تنها از زیبایی بلاغی برخوردار است، بلکه بر نقش محوری زنان در چرخه حیات تأکید دارد» (ابوحیان، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۴۲۸). اسما بارلاس با بررسی سیاق آیات ۲۲۲-۲۲۳ سوره بقره، استدلال می‌کند که خطاب این آیات به مردان، نه به معنای انحصار عاملیت جنسی در آن‌ها، بلکه برای رفع ابهامات فرهنگی رایج در زمان نزول است. به گفته بارلاس، خداوند، پیامبر (ص) را دعوت می‌کند تا به مردان خطاب کند؛ زیرا مردان ممکن است در مورد قاعدگی و نزدیکی مجاز، دچار سردرگمی شوند. بخشی از سردرگمی مؤمنان، ممکن است به دلیل سنت‌های یهودی درباره قاعدگی به عنوان ناپاکی باشد، که مدتی به طول می‌انجامید. چنین سنت‌هایی در عربستان قرن هفتم به خوبی شناخته شده بود. سوال طبیعی برای مردان آن زمان این بود: آیا ما مؤمنان به اسلام، باید از آن سنت‌ها پیروی کنیم؟ سوالی که آیات ۲۲۲-۲۲۳ به آن پاسخ می‌دهد این است: «چه زمانی می‌توانیم نزدیکی (با همسران قاعده‌دار) خود را جستجو کنیم؟» حس پاسخ داده شده این است که مشاوره زیر را ارائه دهد: «در دوران قاعدگی از او دوری کنید، و پس از پاکی، به آن‌ها نزدیک شوید.» بنابراین، ادعای اینکه «تنها مرد حق دارد که رابطه جنسی را آغاز کند»، منتفی است؛ زیرا آیات ۲۲۲-۲۲۳ به مردان مشاوره می‌دهد درباره اینکه چه زمانی فعالیت جنسی مجاز است؛ نه درباره حق داشتن رابطه جنسی (Barlas, Asma, 2002, pp. 49-50). یکی از نظریه‌پردازان و محققان این حوزه، «هبه قطب» است که با تأمل در تعالیم اسلامی و نظریه‌های قرآنی، نگاهی متفاوت به لذت و حقوق زنان در روابط زناشویی ارائه کرده است. او به نقد نگاه‌های متعصبانه‌ای می‌پردازد که برخی از آن‌ها تصور می‌کنند زنان در دین اسلام صرفاً به عنوان خدمتکارانی برای شوهرانشان در نظر گرفته می‌شوند. به باور قطب، اسلام بر رابطه‌ای

متقابل تأکید دارد که در آن هر یک از طرفین، دارای حقوقی برابر و محترم هستند. هبه قطب در تحقیقی که در سه قسمت با نام «الجنس فی الإسلام» (۱)، (۲) و (۳) ارائه داده، به بررسی ابعاد زبانی، روانشناختی و اجتماعی آیه ۲۲۳ سوره بقره پرداخته و آن را قانون زندگی جنسی می‌داند. سؤال اصلی نویسنده این است که چگونه انتخاب کلمات و تشبیه‌های قرآنی در این آیه، جایگاه زن و مرد را در خانواده و جامعه اسلامی تعریف می‌کند؟ هبه قطب دو موضوع را بیان می‌کند:

الف) واژه «نساؤکم» در این آیه، تأکید بر جنس مخاطب دارد و مخاطب مستقیم آیه را مردان قرار می‌دهد. این امر نشان می‌دهد که آیه در درجه اول خطاب به مردان است و مسئولیت‌های آن‌ها را در قبال زنان متذکر می‌شود. این ساختار زبانی، از نظر بلاغی دارای دو دلالت است: نخست، تأکید بر حق مالکیت و مدیریت که در ذهن مردان نقش بسته است؛ دلالت دوم، برجسته کردن تعلق به جنس مذکر با استفاده از کلمات: "نساؤکم، حرث لکم" است که مانند زدن دو پرنده با یک سنگ است؛ زیرا در مقام اول به غریزه مالکیت و احساس برتری که دل مردان را شاد می‌کند و غرور آن‌ها را راضی می‌سازد، اشاره دارد؛ و در مقام دوم، یادآوری مسئولیت نسبت به این زنان است که به مردان تعلق دارند؛ بنابراین باید از آن‌ها محافظت شود، همان‌طور که در هر چیزی که مرد مسئول آن است.^۱

ب) کلمه «حرث» دلالت بر فرآیند تولید نسل دارد. استفاده از این واژه در آیه مورد نظر، نشان‌دهنده جایگاه زن به‌عنوان منبع زایش و تداوم نسل بشری است. این تعبیر نه تنها به نقش زیستی زنان اشاره دارد، بلکه بر ارزش آفرینی آن‌ها در نظام خلقت نیز تأکید می‌ورزد. هبه قطب بر این باور است که استفاده از این واژه، هرگونه رفتار غیر متعارف جنسی را نفی کرده و محدوده رابطه مشروع را مشخص می‌کند؛ از این‌رو، هرگونه انحراف از مسیر طبیعی خلقت از منظر دینی و اخلاقی قابل قبول نیست.^۲

واژه «حرث» در زبان عربی، همان‌طور که راغب اصفهانی بیان می‌کند از نظر لغوی دارای کاربردهای متعددی است. این واژه افزون بر معنای مصدری (عمل کشت کردن) و اسم مصدری (کشت به‌مثابه فرآیند)، در معنای اسم مفعولی نیز به‌کار رفته و به «محروث» (زمین کشت‌شده)، «محصول» و «کشت» دلالت دارد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۲۶). در این چارچوب، اطلاق «حرث» در آیه به تمام وجود و اندام زن تعلق گرفته و نه صرفاً به‌بخش خاصی از او، چنان‌که آیه نفرموده است: «فروج نسانکم حرث لکم» (شبیبری، بی تا، ج ۴، ص ۱۰۷۳). دلالت این کلمه بر کل وجود زن، نه صرفاً اندام جنسی، ظرفیت این استعاره را برای تصویرسازی نقش زن در خانواده و جامعه گسترش می‌دهد و نشان‌دهنده ارزش‌گذاری ذاتی زن است. این برداشت، با شواهد روایی نیز سازگار است. مقایسه این برداشت قرآنی با نمونه‌های روایی، مثل تشبیه زن به گل و تأکید بر اصالت خانوادگی، نشان می‌دهد که قرآن در پی

1. <https://hebakotb.net>

2. <https://hebakotb.net>

برجسته‌سازی لطافت و شأن اخلاقی زن است؛ نه ابزاری بودن او برای ارضای غرایز. برای نمونه، در روایتی آمده است: «المراة ریحانة» (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۵۱۰؛ نهج البلاغه، نامه ۳۱) که زن به گل تشبیه شده و بر لطافت و ارزش ذاتی او تأکید دارد. همچنین در حدیث نبوی «إِيَّاكُمْ وَخَصْرَاءَ الدَّمَنِ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْخَصْرَاءُ الدَّمَنِ؟ قَالَ: الْمَرْأَةُ الْحَسَنَاءُ فِي مُنْبَتِ سَوْءٍ» (صدوق، ۱۳۳۸، ص ۳۱۶)؛ زنان زیبا اما فاقد اصالت خانوادگی، به گل‌های زیبایی تشبیه شده‌اند که در لجن‌زار روئیده‌اند. این تشبیه‌ها نشان‌دهنده آن است که استعمال «حرث» به معنای «محروث»، «کشت» یا «محصول»، نه تنها از نظر لغوی معتبر است، بلکه در روایات نیز سابقه دارد و در این سیاق قرآنی نیز می‌تواند به همین معنا تفسیر شود. با این حال، اگر «حرث» در آیه به معنای «کشتزار» (محل کاشت بذر) تفسیر شود - چنان‌که برخی مفسران پیشنهاد کرده‌اند - خالی از اشکال نیست. این تفسیر، مستلزم آن است که آیه صرفاً به حالتی اشاره داشته باشد که زن و مرد توانایی تولید نسل دارند و هدفشان نیز همین باشد. چنین برداشتی، دامنه شمول آیه را محدود می‌کند؛ زیرا در مواردی مانند بارداری زن، یائسگی، عقیم بودن زن یا مرد، یا فقدان قصد تولید نسل از سوی زوجین، آیه دیگر قابل انطباق نخواهد بود. در این صورت، عبارت «فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنْتَى سِئْتُمْ» (بقره، ۲۲۳) معنای جامع خود را از دست می‌دهد و صرفاً به شرایط خاصی تقلیل می‌یابد (شبییری، بی تا، ج ۴، ص ۱۰۷۳). این نوع محدودسازی نه تنها با سیاق جامع و فراگیر تعبیر قرآنی ناسازگار است، بلکه توجه به ارزش‌های زناشویی مانند مودت و رحمت را نادیده می‌گیرد. بنابراین، آیه بر طیف گسترده‌ای از روابط انسانی تأکید می‌کند و هدف آن صرفاً تولید نسل نیست؛ بلکه به اخلاق، عاطفه و مسئولیت متقابل نیز توجه دارد. علامه طباطبایی به ظرافت استعاری این آیه اشاره کرده، می‌نویسد: «نسبت زنان به جامعه انسانی، همانند نسبت کشت و زرع به حیات بشری است؛ به گونه‌ای که بدون حضور زنان، تداوم حیات انسانی ممکن نیست. خداوند بقای نسل بشر را به رحم زن وابسته ساخته و از سوی دیگر، منظور از تعبیر «حرث» توسعه و آزادی دادن در عمل زناشویی است، یا از نظر مکان و یا از نظر زمان؛ البته مکانی که زنان انتخاب کنند، نه آنجایی که مردان از زنان انتخاب کنند» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، صص ۳۱۸-۳۱۹).

این استدلال نشان می‌دهد که آیه، زنان را عنصری بنیادین در چرخه حیات معرفی می‌کند و تداوم نوع بشر را به حضور فعال آنان پیوند می‌زند؛ از این رو، بُعد زیستی آیه نه تنها بر باروری اشاره دارد، بلکه ارزش ذاتی زن را به عنوان شریک در خلقت الهی برجسته می‌سازد. از این منظر، تشبیه زنان به «حرث» نه به معنای ابزاری بودن آنان، بلکه نشان‌دهنده نقش بنیادین و حیاتی‌شان در چرخه حیات است. برخلاف ادعای سلطه مردانه، علامه بر مشارکت دوجانبه زن و مرد تأکید دارد و رابطه جنسی را در بستری از محبت و هم‌افزایی تفسیر می‌کند که با نگاه ابزاری به زن منافات دارد.

به همین ترتیب، آیت الله طیب این تشبیه را گسترش داده و بر این باور است که زن، نه تنها در تولید

نسل، بلکه در تأمین لذت‌ها، آرامش و همراهی، در زندگی نقش دارد و به‌عنوان معین و همدم مرد در همه احوال حضور دارد (طیب، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۴۴۶). این تفسیر نیز بر چندبعدی بودن نقش زن تأکید دارد و او را صرفاً به‌عنوان بستری منفعل برای بهره‌مندی مرد محدود نمی‌کند؛ بلکه شریکی فعال و مکمل در زندگی معرفی می‌کند. چنین نگاهی، ادعای سلطه یک‌جانبه مردانه را تضعیف می‌کند؛ زیرا رابطه جنسی در اینجا، بخشی از یک تعامل متقابل و هم‌افزا میان زن و مرد است که فراتر از تسلط یک‌طرفه معنا می‌یابد. آیه «حرث» را نمی‌توان صرفاً به جنبه زیستی تقلیل داد؛ زیرا سیاق کلان قرآنی و آیات مرتبط، لایه‌های عمیق‌تری از رابطه زن و مرد را آشکار می‌کند. برای مثال، آیه ۲۱ سوره روم «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» بر پیوند عاطفی و آرامش‌بخش میان زن و مرد تأکید دارد. علامه طباطبایی نیز در تفسیر آیه «حرث» می‌نویسد: «خداوند مرد را به زن علاقه‌مند ساخت و میان آن‌ها مودت و رحمتی آمیخته با عشق پدید آورد» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۱۹). این بیان نشان می‌دهد که استعاره «حرث» فراتر از تولید نسل، به رابطه‌ای متقابل و عاطفی اشاره دارد که در آن زن و مرد مکمل یکدیگرند. تشبیه به‌زمین کشت‌شده همچنین می‌تواند نمادی از مراقبت و توجه باشد؛ همان‌گونه که کشاورز زمین را با دقت پرورش می‌دهد، رابطه زن و مرد نیز نیازمند محبت و تعامل است، نه صرفاً بهره‌مندی یک‌جانبه. بنابراین تحلیلی که بر مسئولیت، احترام متقابل و شأن اخلاقی زن تأکید می‌کند، فهمی چندبعدی و متعادل را از روابط جنسی در اسلام ارائه می‌دهد. در مقابل، برداشتهای سطحی یا تک‌بعدی دامنه پیام آیه را محدود یا تحریف می‌کنند.

۵-۲. هدفمندی رابطه زناشویی

تفسیر برخی مفسران مانند فضل‌الله، سبزواری، حمکا، مادودی و ابوزهره همه بر هدفداری و مسئولیت‌پذیری رابطه زناشویی توافق نظر دارند؛ اما تفاوت‌های ظریفی نیز وجود دارد. از منظر فضل‌الله، در آیه ۲۲۳ سوره بقره «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنْتُمْ شِئْتُمْ»، تشبیه زنان به «حَرْث» نه تنها یک استعاره بلاغی است، بلکه حامل معنایی عمیق و دقیق است که به مکان طبیعی رابطه (فرج) اشاره دارد. از منظر زبان‌شناسی، «حَرْث» به‌زمینی دلالت می‌کند که بذر در آن کاشته می‌شود و محصول از آن برداشت می‌گردد؛ بنابراین، وجه شبه میان «مشبه» (زنان) و «مشبه‌به» (زمین کشت‌شده) در استعاره قرآنی، قابلیت تولید نسل از طریق نطفه است، همان‌گونه که زمین از بذر محصول می‌دهد. این انسجام معنایی، استعاره را از هرگونه ابهام یا انحراف دور نگه می‌دارد و تنها با فرج، به‌عنوان محل طبیعی کاشت نطفه، سازگار است (فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج ۴، ص ۲۵۷). استعاره هنگامی موفق است که وجه شبه میان دو طرف آن روشن و منطبق باشد. اگر «حَرْث» را به چیزی جز فرج (مانند دبر) تعمیم دهیم، وجه شبه از بین می‌رود؛ زیرا دبر محل تولید نسل نیست و کارکردی متفاوت دارد؛ از این رو، ذات واژه «حَرْث» در ساختار زبانی و

بلاغی خود، هرگونه تفسیر خارج از مکان طبیعی رابطه را منتفی می‌سازد. این نه به قصد شخصی مرد در تولید فرزند وابسته است و نه به معنای عام‌تر رابطه برای لذت جویی؛ بلکه به ماهیت ذاتی مکان رابطه اشاره دارد که برای تولید نسل، طراحی شده است (فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج ۴، ص ۲۵۷). عباراتی مانند: «هُنَّ لِيَاسٍ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَاسٍ لَهُنَّ» (بقره، ۱۸۷) و «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» (روم، ۲۱)، ابعاد عمیق‌تری از رابطه زناشویی را ترسیم می‌کنند که صرفاً به تولید نسل محدود نمی‌شود. وجه تمایز این آیات در این است که علاوه بر هدف زیستی و تولید مثل، بعد عاطفی و روانی رابطه هم برجسته شده و نقش روابط انسانی را ارتقا می‌دهد. تحلیل این رویکرد مکمل نشان می‌دهد رابطه زناشویی نه تنها زمینه‌ساز استمرار نسل، بلکه عامل تحقق آرامش، همدلی و رشد اخلاقی طرفین نیز هست. اما مناسبت سیاق در اینجا، با بیان حرث همخوانی دارد؛ زیرا این مناسبت، مناسبت باروری و زایش و رشد است (قطب، ۱۴۲۵ق، ج ۱، ص ۲۴۲). دستور «وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» بلافاصله پس از تاکید بر حرث، جنبه مسئولیت‌پذیری فرد در قبال عمل جنسی را مطرح می‌کند. جمله «وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» یا اشاره است به اینکه «با انجام اعمال نیک برای خود نزد خدا ذخیره‌ای فراهم آورید» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۵۶۵) و یا اینکه «شهوای جنسی بر شما چیره نشود؛ بلکه به یاد آخرت باشید» (مدرسی، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۳۸۷) و یا اشاره است به پرورش فرزندان صالح (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۵۶۵؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۴۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۱۶۳؛ مراغی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۵۹)؛ ولی در هر حال «اشاره به اینکه هدف نهایی از آمیزش جنسی، لذت و کامجویی نیست، بلکه باید از این موضوع، برای ایجاد و پرورش فرزندان شایسته استفاده کرد، و آن را به‌عنوان یک ذخیره معنوی برای فردای قیامت از پیش فرستاد» محور توجه آیه است (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۴۲). تفسیرهای مختلف، این جمله منسجم‌اند که هدف، نه فقط تولید نسل، بلکه بالا بردن سطح مسئولیت اخلاقی در روابط انسانی است. بنابراین، تحلیل سیاق آیات، نشان‌دهنده تلفیق هدف زیستی و معنوی در رابطه زناشویی و تبیین جهت‌گیری جامع‌نگر قرآن است که هر دو بعد وجودی انسان را مدنظر قرار داده است. آیه با عبارت «وَاتَّقُوا اللَّهَ» چارچوبی اخلاقی و شرعی برای روابط زناشویی ترسیم می‌کند. هدف، ارتقای رفتار جنسی به سطح تعامل مسئولانه است تا از انحراف و آسیب‌ها جلوگیری شود (سبزواری نجفی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۲۷۰)؛ از این رو به‌قرینه قرار گرفتن آیه در سیاق آیات مربوط به احکام رابطه زناشویی و شرایط آن (مانند پرهیز از حیض در آیه قبل) نشان می‌دهد که رابطه در چارچوب تشریح الهی، فراتر از لذت جویی صرف، هدفی متعالی دارد که با تقوا و تولید نسل صالح، گره خورده است. در این راستا، روایات اسلامی نیز بر این نکته تأکید دارند که ازدواج و رابطه جنسی، اساساً برای تولید نسل تشریح شده است، نه صرفاً برای ارضای تمایلات فردی. به‌عنوان مثال، پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند: «تَسَاكُحُوا وَ تَنَاسَلُوا؛ ازواج کنید و نسل بیاورید» (ابن‌ابی‌جمهور،

۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۲۵۹). این حدیث به صراحت، هدف اصلی ازدواج را تولید نسل معرفی می‌کند (سبزواری نجفی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۲۷۰-۲۷۱). البته باید توجه داشت که برانگیختگی لذتی که به صورت طبیعی، مقدمه ارتباط شرعی است، نه تنها نکوئیده نیست، بلکه به عنوان بخشی از نظام خلقت و عاملی برای تسهیل این هدف متعالی پذیرفته شده است (سبزواری نجفی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۲۷۰-۲۷۱).

حکما با استخراج مفاهیم «زن به مثابه مزرعه»، «مرد به مثابه کشاورز» و «توجه به زمان بندی»، بر مشارکت اخلاقی زن و مرد و احترام به نیازهای طرفین تاکید می‌کند:

الف) زن به مثابه مزرعه: این تشبیه، نقش بنیادین زنان در فرزندآوری را برجسته می‌کند.

ب) مرد به مثابه کشاورز: مردان موظف به استفاده مسئولانه و اخلاقی از این رابطه اند.

ج) توجه به زمان بندی: رعایت شرایط مناسب، احترام به حقوق و نیازهای زنان را نشان می‌دهد. این بیان، رابطه جنسی را از سطح شهوت رانی، به مشارکت اخلاقی ارتقا می‌دهد. (Hamka, 1983). این بیان، زن را به «شریک هدفمند» ارتقا می‌دهد.

مادودی، استعاره «حرث» را نشانه‌ای از جدیت رابطه زناشویی می‌داند. به گفته مادودی، خداوند، زنان را صرفاً برای لذت و تفریح مردان نیافریده است. رابطه بین این دو موضوع به همان اندازه جدی است که رابطه یک کشاورز با کشتزارش. کشاورز به کشتزار خود تنها برای تفریح و لذت نمی‌رود؛ بلکه برای کشت و برداشت محصول از آن می‌رود. اما قانون خداوند به این درخواست مربوط می‌شود که مرد باید به کشتزار برود نه به جای دیگری؛ و به کشتزار خود و برای تولید برود. می‌توان دید که چنین بیان متمدنانه‌ای برای رابطه بین همسران استفاده شده است که تقریباً در تمام زبان‌های دنیا، صدها اصطلاح عامیانه برای تحریک و شهوت وجود دارد (Madudi, 1999, p. 1212). این دیدگاه آشکار می‌کند که توجه به هدف و قانون الهی، زمینه قانونی و اخلاقی رابطه را برجسته می‌سازد. ابوزههره بر ابعاد معنوی و اخلاقی آیه، تاکید می‌کند و می‌گوید که در این تشبیه، زن به عنوان مزرعه‌ای در نظر گرفته شده است که مرد در آن بذر می‌کارد. این بذر، نماد نسل و فرزندآوری است. این تشبیه، نشان‌دهنده نقش محوری زن در تولید مثل و پرورش نسل است. مرد به عنوان کشاورزی در نظر گرفته شده است که مسئولیت دارد تا به صورت مسئولانه و با رعایت اصول اخلاقی و شرعی، از این مزرعه استفاده کند. این تشبیه، بر مسئولیت‌پذیری مرد در قبال همسر و خانواده تاکید دارد. نویسنده بر این نکته تاکید می‌کند که رابطه زناشویی تنها ارضای شهوت نیست؛ بلکه فرآیندی است که به تشکیل نسل و تکامل بشریت منجر می‌شود (ابوزههره، ۲۰۰۷م، ص ۷۳۵-۷۳۶). نظرات فوق نشان می‌دهد که در مبانی اسلامی، رابطه زناشویی دارای فلسفه‌ای فراتر از ارضای غریزه است و نقش آفرینی فرد در این چارچوب، با مسئولیت اخلاقی و هدف‌مندی همراه است.

۵-۳. شواهد روایی: تأکید بر احترام متقابل

یکی از گزارش‌های سبب نزول آیه مورد بحث این است که این آیه در اصل به علاقه برخی مردان که دوست دارند با همسرانشان از طریق مقعد رابطه برقرار کنند، نازل شده است. اسلام این عمل را ممنوع کرده و یادآوری می‌کند که همسر با رحمش (زمین) برای مردان است تا بذر نسل خود را در آن بکارند. بنابراین، نباید بذر را در جای نادرست (مقعد) بکارید (ر.ک: ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۱۶۲). این گزارش، زنان را تحقیر نمی‌کند و به حاشیه نمی‌برد، بلکه آنها را در موقعیتی محترم قرار می‌دهد. در روایات، تأکیدات فراوانی درباره نحوه روابط زناشویی و لزوم توجه به نیازهای عاطفی و جنسی زن وجود دارد. در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) بیان شده است: «إِذَا جَامَعَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَأْتِيَهُنَّ كَمَا يَأْتِي الطَّيْرُ لِيَمْكُتَ وَ لِيُبْتُ قَالَ بَعْضُهُمْ وَ لِيُتَلَبَّتْ؛ هرگاه فردی از شما قصد نزدیکی کرد، نباید همانند پرندگان به این عمل مبادرت بورزید، بلکه باید مکث و درنگ داشته باشید» (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۷، ص ۴۱۳؛ حرّعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۲۰، ص ۱۱۷). این سخن به وضوح نشان‌دهنده اهمیت احساسات و علائق عاطفی در خلال روابط جنسی است. روایت دیگری گفت‌وگو و نزدیکی عاطفی پیش از رابطه را توصیه می‌کند: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْتِيَ أَهْلَهُ فَلَا يَعْجَلْهَا» (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۵۶۷؛ حرّعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۲۰، ص ۱۱۸). همچنین حدیث نقل شده از پیامبر (ص) بوسه و کلام را «رسول» میان زوجین می‌داند که بر مشارکت و رضایت دو جانبه تأکید دارد: «لَا يَقَعَنَّ أَحَدُكُمْ عَلَى امْرَأَتِهِ كَمَا تَقَعُ الْبَهِيمَةُ وَلِيَكُنَّ بَيْنَهُمَا رَسُولٌ قِيلَ: وَمَا الرَّسُولُ؟ قَالَ: الْقُبْلَةُ وَالْكَلامُ؛ نباید هیچ‌یک از شما بر زنش همچون حیوان بر اهل خود بیفتد؛ بلکه میان آنان رسولی باشد. سؤال شد: یا رسول الله! منظور از رسول چیست؟ فرمود: بوسه و صحبت کردن» (جزائری، بی‌تا، ص ۲۷۷). این به معنای آن است که هریک از طرفین باید به شادی و رضایت یکدیگر توجه داشته باشند.

۶. نتیجه‌گیری

تحلیل انتقادی آیه ۲۲۳ سوره بقره نشان می‌دهد که تعبیر حرث، برخلاف برخی تفاسیر سنتی و دیدگاه‌های فمینیستی، صرفاً به معنای ابزاری منفعل یا تحقیرآمیز برای زنان نیست؛ بلکه حامل مفاهیم پویای رشد، صمیمیت و مسئولیت متقابل در ساختار خانواده است. بخشی از تفسیرهای مردم‌محور سنتی، تحت تأثیر بافت فرهنگی و اجتماعی بوده‌اند و متون دینی را از دیدگاه قدرت جنسیتی و مصرف‌گرایانه تفسیر کرده‌اند. اما نتیجه پژوهش حاضر نشان می‌دهد که متن قرآن، دارای لایه‌های معنایی عمیق‌تری است که حضور فعال و انسانی زن را در چرخه حیات خانوادگی بازتاب می‌دهد. واژه «حرث» ضمن اشاره به فرآیند کشت، محصول و پرورش، نماد پیوند زن و مرد و همکاری متقابل در مسیر رشد و استمرار نسل است. در چارچوب وسیع‌تر تعالیم قرآنی، روابط جنسی، بستری برای تجربه اخلاقی،

عاطفی و معنوی مشترک میان زن و مرد است. قرآن با تذکر «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»، تقوا را محور رفتار جنسی قرار داده و هدف نهایی را شکل‌گیری خانواده متعادل، ایجاد آرامش و تأمین سعادت اخروی معرفی کرده است. بدین ترتیب، الگویی متوازن و دوسویه برای روابط میان همسران ترسیم می‌شود که در آن، هر دو طرف نقش فعال و مکمل دارند و هیچ‌کدام منفعل یا صرفاً ابزاری نیستند. مقایسه این رویکرد با مدل‌های غربی، که گاه محور آزادی فردی را بر عمق عاطفی و اخلاقی مقدم می‌دارند، نشان می‌دهد که الگوی قرآنی، از انسجام، مسئولیت‌پذیری و احترام متقابل برخوردار است.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

- آلوسی، محمودین عبدالله. (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی (ج ۱). بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ابراهیمی و همکاران. (۱۴۰۱). دلالت‌های تشبیه زنان به حرت در آیه ۲۲۳ سوره بقره با رویکرد تحلیلی-انتقادی آرای نواندیشان معاصر. مطالعات علوم قرآن، ۴(۲)، صص ۱۰۵-۱۳۳.
- ابن ابی جمهور، محمدبن زین الدین. (۱۴۰۳ق). عوالی اللنالی. (ج ۱). قم: سیدالشهداء
- ابن درید، ابوبکر محمدبن حسن. (۱۹۸۷م). جمهرة اللغة. (ج ۱). بیروت: دارالعلم للملایین.
- ابن فارس، احمدبن زکریا. (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة. (ج ۲). قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن ماجه، محمدبن یزید. (بی تا). سنن ابن ماجه. (ج ۱). تحقیق محمد فؤاد عبد الباقي، دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
- ابن منظور، محمدبن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب. (ج ۲). بیروت: دار صادر.
- ابوحیان، محمدبن یوسف. (۱۴۲۰ق). البحر المحیط فی التفسیر. (ج ۲). بیروت: دارالفکر.
- أبو زهره، محمدبن أحمد. (۲۰۰۷م). زهره التفاسیر. بیروت: دارالفکر العربی.
- ابوزید، نصر حامد. (۱۹۹۲م). نقد الخطاب الديني. القاهرة: سینا للنشر.
- امین، نصرت بیگم. (بی تا). تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن. (ج ۲). بی جا: بی نا.
- بغوی، حسین بن مسعود. (۱۴۲۰ق). معالم التنزیل فی تفسیر القرآن. (ج ۱). بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- ثعلبی، احمدبن محمد. (۱۴۲۲ق). الكشف و البیان. (ج ۲). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- جزائری، سیدعبدالله (بی تا). تحفة السنیة فی شرح نخبة المحسنیة (مخطوط). نسخه مخطوطة (میکروفیلم مکتبه آستانه قدس) تخطیط: عبدالله نورالدین بن نعمت الله.
- جوهری، ابونصر اسماعیل بن حماد. (بی تا). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية. (ج ۱). مصر: دارالکتب العربی.
- حرّعاملی، محمدبن حسن. (۱۴۱۴ق). وسائل الشیعة. (ج ۲۰). قم: مؤسسة آل البيت.
- حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی. (بی تا). تفسیر روح البیان. (ج ۱). بیروت: دارالفکر.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت: دارالشامیة.
- سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله. (۱۴۰۶ق). العجید فی تفسیر القرآن المجید. (ج ۱). بیروت: دار التعارف للمطبوعات.
- شیرازی زنجانی، موسی. (بی تا). کتاب نکاح. (ج ۴). قم: مؤسسه پژوهشی رای پرداز.
- شحرور، محمد. (۲۰۰۰م). نحو اصول جدیدہ للفقہ الاسلامی، فقہ المرأة. دمشق: دارالاهالی.
- صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد. (۱۴۱۴ق). المحیط فی اللغة. (ج ۳). بیروت: عالم الکتب.
- صدوق، محمدبن علی. (۱۳۳۸). معانی الاخبار. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. (ج ۲؛ چاپ پنجم). ترجمه محمدباقر موسوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. (ج ۲؛ چاپ سوم). تهران: ناصر خسرو.
طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۶۵). *تهذیب الأحکام*. (ج ۷؛ چاپ چهارم). تحقیق السید حسن الموسوی الخرسان.
تهران: دارالکتب الإسلامیة.

طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*. (ج ۲؛ چاپ دوم). تهران: اسلام.
فضل الله، سید محمد حسین. (۱۴۱۹ق). *من وحی القرآن*. (ج ۴). بیروت: دارالملاک للطباعة والنشر.
قطب، سید. (۱۴۲۵ق). *فی ظلال القرآن*. (ج ۱؛ چاپ سی و پنجم). بیروت: دارالشروق.
کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۷). *الکافی*. (ج ۵؛ چاپ دوم). تحقیق علی أكبر الغفاری. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
مدرسی، محمد تقی. (۱۴۱۹ق). *من هدی القرآن*. (ج ۱). تهران: دارمحبی الحسین.
مراغی، احمد مصطفی. (بی تا). *تفسیر المرآة*. (ج ۲). بیروت: دارالفکر.
مکارم شیرازی و همکاران، ناصر. (۱۳۷۱). *تفسیر نمونه*. (ج ۲؛ چاپ دهم). تهران: دارالکتب الإسلامیة.
هاشم نیا و همکاران. (۱۴۰۲). «تحلیل کاربرد ادبی و معناشناسی شناختی واژه «حرث» در آیه «نساءکم حرث لکم...»
در مواجهه با شبهه شیء انگاری زنان. *علوم قرآن و حدیث*، ۷(۳)، صص ۱۴۱-۱۶۵.

Barlas, A. (2002). *Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an*. Austin: University of Texas Press.

El Omari, D. (2022). *Critical Reflections on the Androcentrism of Religious Norms: The Heteronomy of the Female Body*. Leiden & Brill, pp. 224-246

Hamka. (1983). *Tafsir Al-Azhar*. (Vol. III). Jakarta: Pustaka Panjimas.

Hidayatullah, A.A. (2014). *Feminist Edges of the Qur'an*. Oxford University Press.

Izadi, J. (2020). Women's Nature in the Qur'an: Hermeneutical Considerations on Traditional and Modern Exegeses. *Open Theology*, pp. 342-359.

Kecia, A. (2006). *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence*. Harvard University Press.

Khoeriyah, M. (2020). *Inisiasi kesetaraan hubungan seksual dalam qs. al-baqarah: 223 (Analisis qira'ah mubadalah faqihuddin abdul kodir)*. Program Studi Ilmu Al-Qur'an dan Tafsir, Fakultas Ushuluddin Adab dan Humaniora, Institut Agama Islam Negeri Purwokerto.

Madudi, S.A. (1999). *Meaning of the Quran*. (Vol. 1). Lahore, Pakistan: Islamic Publications (Pvt) Ltd.

Milani, F. (1992). *Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers*. New York: Syracuse University Press.

Nasitotul J. (2017). Telaah buku argumentasi kesetaraan gender perspektif al-qur'an karya nasaruddin umar. *Sawwa*, 12(2).

Sakdiah. (2022). Argumen Kesetaraan Jender Perspektif Al-Qur'an Karya Prof. Dr. Nasaruddin Umar. *Dalam Jurnal: Studi Gender dan Islam Serta Perlindungan Anak*, 10(1).